

Komáromi Gabriella

Berzsián elment

A mesemondó Lázár Ervinről

Elment Lázár Ervin, elment Berzsián és vele ment Tupakka is, akinek 365 éve „vérlázító” mosoly virágzott a bajsza alatt, és ha elültetett volna egy kavicsot, az fává nőne, csodák teremnének rajta, és nevetés hallatszana. Elment, mert elmondta már sok száz történetét; úgy, ahogy mesenovellájában a bolond kútásó „száz kutat is – ezret is” megásott. „Most már valami mást akarok – mondta a kútásó. – Mi mást? – kérdezték tőle. – Mi mást akarhatnék csinálni? Hát kutat!” – válaszolta, és elkezdett ásni a csillagok felé. (*A bolond kútásó*) Berzsián is a csillagok közt mesél. Mert ugyan mit akarhatna mást? Ahogy a kútásóról írta, ilyenkor fényesség ereszkedik a földre, és a rét füvei ragyognak, és van hova gyűlniük az embereknek sötétség idején, ha ugyan manapság észreveszik az ilyesféle fényt.

Egy pénteki napon ment el. Karácsony előtt. Milyen is ez a pénteki nap? Hogy írta le a *Hét szeretőmben*? „Az ötödik szótlán, fekete, szorgos. Rendbe rak mindent körülöttem, bízik benne, hogy mire újra eljön, nem leszek piszkos, nem lesz loboncos a hajam, és a cipőm is tükrösen csillog. Hisz tántoríthatatlanul. Szomorú, összeérő szemöldökű, attikai özvegy.” Talán még a hetedik nap vihette volna el, amelyik „mindig feketében vár”. A többi nem.

Ki ennek születik, ki annak, Lázár mesemondónak jött a világra. Minden azzá tette: a „rácpácegresi” örökség, a látásmódja, a fantáziája, a beszédmódja. A szeretetről mesélt. Fölötte tényleg ott voltak a csillagok, lelkében az erkölcsi törvény, talpa alatt „ridogáltak a füvek, barátai voltak a lovak, kuttyák, madarak”, és nem tudott betelni azzal, amit úgy hívunk, hogy gyerekkor. A könyveket cseh, dán, észt, francia, lengyel, lett, német, olasz, orosz, spanyol, svéd, szlovák nyelvre fordították. De a világhír ábránd, ehhez „lázárul” kéne tudni a világnak. Nemcsak az fordíthatatlan, hogy: „Ha három lábon gyábokorsz”, hanem az is, hogy világfája a rácpácegresi Nagy Szederfa, s hogy „amióta a föld gömbölyű, minden falu, minden vége Isaszeg felé esik”.

Hol felnőtteknek mesélt, hol gyerekeknek. Ritmusa van az életműben, ahogy megosztotta magát. *A kisfiú meg az oroszlánok* (1964) meseregény, a *Csonkacsütörtök* (1966) és az *Egy lapát szén Nellikének* (1969) elbeszéléskötetek, *A nagyravágyó feketerigó* (1969) mesekönyv, *A fehér tigris* (1971) regény. A 70-es évektől a 80-as évek derekáig tartó időszak inkább a gyerekkönyveké. Ekkor született *A hétfejű tündér* (1973), az *Öregapó madarai* (1974), a *Bikfi-bukfenc-bukferenc* (1976), a *Berzsián és Dideki* (1979), a *Gyere haza Mikkamakka* (1980), a *Szegény Dzsoni és Árnika* (1981) és *A Négyszögletű Kerek Erdő* (1985). Ez időben csupán két elbeszéléskötet született a felnőtteknek (*Buddha szomorú*, 1973, *A Masoko Köztársaság*, 1981). Ha novellát írt, az gyakran mesenovella (a gyerekmeséinek jó része is az); ha regényt, az meseszerű. A hétfejű tündérnek nincs közelebbi rokona, mint a fehér tigris. (Mindkettő az emberi „én” csodás megtestesü-

lése; csakhogy a mesében van megváltódás, a regényben nincs.) A gyerekkönyvei többszólamúak, és az egyik szólam az csaknem mindig a miénk.

Történetei a Négyszögletű Kerek Erdőben születtek, egy olyan világban, amely valóban „négyszögletű” volt és „kerek”, továbbá a Masoko Köztársaságban. Akárhogy is hívta, egy abszurd világban lett íróvá, amelyben szert lehetett tenni belső szabadságra, amelynek zugaiban uralkodhatott akár a szeretet és tolerancia is, ahol már-már szabadnak is érezhette magát az ember, mint Berzsián, aki balladát nem ír (csak jobbladát), bal lábbal nem kel, mert „Ami ballal kezdődik – mondja –, az nekem nem kell.” (*Berzsián és Dideki*) A Négyszögletű Kerek Erdő lakói is szabadok, de bármikor jöhet a Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon, hogy megtiltsa a „bukfencet és a nevetést”. Nem csoda, hogy annyi mesét hagyott ránk a szomorúság ellen, mivelhogy „utálta a rosszkedvet. A mások rosszkedvét is, de a magáét kiváltképp.” Megállapította a Masoko Köztársaságot. „Az államhatár a bőre lett, az orra a Tömpe hegység, a jobb szeme a Szeretet-kút, a bal szeme a Barátság-forrás.” Ikonológiájának legfontosabb képeit a szemei fejezték ki.

Született mesemondó volt. Olyan könnyedén lépte át a mindennapi és spirituális határait, hogyha olvassuk, mi magunk is képesek leszünk rá. „Egy csendeske, vékonypénzű horkolás kiment az ablakon” – kezdődik egy mesenovella. (*Szerelmes történet*) „Az ibolya még délután háromkor sem volt hajlandó megszólalni.” (*Ibolyalebeszélő*) Meg sem lepődünk, történjék bármi. Ahogy mondta: Lehet, hogy ami így létrejön, a valóságtól egy kicsit messzebb esik, de az igazsághoz mindenképp közelebb.” Talán azért is tartunk oly könnyedén vele.

Szövegvilágában a valóság és a fantasztikum szinte megérintik egymást. Egyetlen mondatban megérnek egymással a „kocsma” és a „csillagok”: „Az Egér az Erdei Kocsma pultján ült, egy borral teli mogyoróhéjat tartott a kezében és a csillagokról mesélt.” (*A hazudós Egér*) Amikor átlépi a valóságos és a mesebeli határait, sem a hőseiben, sem bennünk nincs habozás. Pedig lehetne, hiszen a fantasztikum megjelenése törvényszerűen kiváltja az efféle bizonytalanságot, s ez általában a szövegben is megjelenik.¹ „... senki sem hitt igazán a tigrisben, de mindenki látni akarta” – olvassuk. A lap alján azonban már ez áll: „Kérem, vigye innen a tigrist!!” (*A fehér tigris*) Ez a csoda a mese csodája, a mesebeli fantasztikum pedig tudvalévően „természetes esemény”. (Ebben Honti Jánostól Roger Callois-ig mindenki egyetért.) Elfogadjuk a csodálatos létezését, és az alkotó sincs másképp. „Nem azért írok én nemlétezik történeteket, hogy ne higgyem” – írta. (*Százpettyes katica*)

Egyfajta olvasási módot feltételez ez az irodalom. A realista olvasási móddal Lázár műveihez nem vezet út. Ez a mese a meglepetések világa. A befogadó a „fikció erdejének” minden fájánál választásokat él át. Latolgat, hogyan tovább, mert élnek benne szövegstruktúrák. Lázár rá is játszik ezekre, és meg is hiúsít várakozásokat. Mesenovelláiban még az is megtörténik, hogy egyszer csak véget ér a csoda, „porrá” lesz a varázslatos. (*A porcelánbaba*)

A mese csodája sokféle, lehet varázslatos és „mindennapibb”: a „kirgyola, bergyola, belzebubbancs” varázslatoktól a jóság, a szerelem, a képzelet csodájáig. Nála a mágikus varázslatokba is belejátszik valamiféle emberi. Még a tündérmesei dramaturgia szerint bonyolított történetei is ilyenek. Szegény Dzsoni és Árnika például kacsává változnak. A mesebeli segítő lények között ugyan előfordulnak

kacsák, de mitizált lények mégsem szoktak kacsa képében totyogni, hápogni. Már aranytojó lúdnak is elegánsabb volna lenni; hattyúnak, hollónak meg kiváltképp. De hát emberlelkűek és emberi feladataik vannak. (Ilyenkor kacsából rögtön emberré változnak.) Még a mitikus-mágikus Százarcú Boszorkának is nagyon mindennapiak a félelmei. – Megesik az is, hogy a „mese számos, eredetileg mágikus eleme elillan (...) A varázslatok a mesében játékos könnyedséggel valósulnak meg.”² Igaz ugyan, hogy Áttentő Redáz átkai nyomán „töksötét” lesz a világ, de Berzsián dühétől virágba borul a város, rézangyalok fütyülnek a fűzfákon, és egy Ribizli nevű kiskutya virágillattal lakik jól. (*Berzsián és Dideki*)

Műfaji emlékezetünkben élnek a régi mesék. A mesélő hang többek között attól „hallatszik” másnak, mennyire hagyja maga mögött a műfaji tradíciót, vagy mennyire ragaszkodik hozzá. A hagyományt „nem annyira az alakítja, hogy az örökséget egyik nemzedék továbbadja a másiknak, hanem az átöröklött elemek állandó újrakeverése.”³ A játékra hasonlít ez az alkotási mód. Korunkban pedig művészi eszközként éppen felértékelődött a játékosság. Lázár az öröklött elemekből úgy keverte ki a történeteit, hogy végül senki emberfia meséivel össze nem tévesztenénk a szövegeit. Amit a kezébe vett, az már az övé volt. Hol végtelen hűséggel volt a tradíció iránt (számos meséje pergett le a tündérmese rokkáján, megihlették Ami Lajos, a cigány mesemondó történetei, a saját világában életre keltette az anderseni mesét); hol meg egy „kifordítom-befordítom-csavarintom, mégis tündérmese a tündérmese” játékkal egyenesen megtagadta a konvenció elemeit, megszegte a játékszabályokat és a tündérmesék úgynevezett „kötelező történetét”. Ahogy a mesetudomány nyelvén mondjuk: inverz megoldásokkal élt. A tündére hétfejű, a boszorkánya jó, a boldogság tovatűnik, a jó tett Szerb Antal szavaival „elnyeri méltó büntetését”. Nemegyszer ironikus távlattal viszonyult a népmese műfaji szabályrendjéhez. Kiszámíthatatlanná tette a kiszámíthatót. Megváltoztak nála a műfaji kódhoz kötött jelentések. Például: a boszorkánya így kérdez és a táltos ló így válaszol: „Képes vagy ezt a gonosz sárkányt szolgálni? A jó ellen harcolsz? A ló feléje fordított a fejét, szikrázott a szeme. – Ezt pont te mondd nekem, te söprűnyélkoptató boszorkánypalánta! Én vagyok a világ leggyorsabb lova, punktum. Mindenkit utolérek, punktum. Nem érdekel, kinek a szolgálatában, punktum.” (*A legkisebb boszorkány*) Ezt csak Lázár boszorkája kérdezheti, és csak egy mai táltos ló válaszolhat így.

Az alkotás mint játék akkor a legmerészebb, ha a tündérmese adok-kapok morálján esik repedés. Hősei nem mindig élhetnek boldogan, „amíg meg nem halnak”, pedig A legkisebb boszorkány nagyon is szabályos boldogságtörténetnek indul. Több tündérmeseláncból fonta, és a boldogság mindegyikbe belekódolt. Király Kis Miklós Tündér Tercia keresésére indul. Rátalál, szerez táltos lovat, győz a sárkányküzdelemben. Szóval boldogan élhetne egy régi mesében. De nem! Sírni hallja a szelet, a szellővé vált kis boszorkányt, akinek el kellett volna őt veszejtenie. De Amarilla egyszer csak nem tudott ártani, aztán nem tudott nem segíteni, nem szeretni, s odalett a halhatatlansága. Mintha Andersen „kis habléánya” zokogna a szélben. (Lásd a *Hapci király*, 1998 című kötetben.) Olyasmikről mert mesélni a gyerekeknek, amiről hallgatni szoktunk. Például, hogy bármennyire is akarunk valamit, egy „hangyányi” hiányozhat (*A fába szorult hernyó*); hogy az

érzések zűrzavara, nem akármilyen próbatétel a mesei „úton”, ami az élet parafrázisa. Ilyen történet a *Szegény Dzsoni és Árnika* is. Mese a szerelem teherbíró képességéről, a férfi-női szerepekről, a megingásról, a várakozás tragikumáról – csak a kis boszorka történetével szemben – boldog véggel. És ilyen a *Vacsskamati virágja* is, irodalmunk legszebb szerelmi vallomásainak egyike. (Holott csupán egy „csak” a válasz az örök kérdésre, hogy „miért szereted?”)

A mesevilágba beleférnek az olyan mulatságos evidenciák is, hogy aki álmos, aludjék (Szörnyeteg Lajos álmos); akinek a foga fáj, menjen fogorvoshoz (A fájós fogú oroszlán), és aki fogyni akar, mozogjon (A soványító palacsinta). A Lázár-meséken fel lehet nőni. A kicsiké *A manógyár*, *A nagyravágyó feketerigó*, *A kisfiú és az oroszlánok*, a *Bogármese* (amit Zsófia lányával együtt írt). A kiskamaszoké a többi. Valójában kinőhetetlen meséket írt.

Nagy nyelvi játszmák a meséi. Játszott a szavakkal (a legparádésabban a nevekkel!), és játszott mindenféle kontrasztokkal. A vibráló ellentmondások legalább annyira humorának forrásai, mint a szójátékok. A szavai hol „holdfényesen” poétikusak, hol meg „pirospozsgásan” profánok. A magyar irodalom egyik legszebb meséjében. *A hétfejű tündérben* „illatok szabadultak el”, „források, csermelyek bugyogtak”, „aranyfonatok libbentek”, „harang szólalt meg”. Az utolsó mesében meg azt mondja: „Hazamegyek, és jól fenéken billentem az álcincért.” *A Sróf mester szerel* harsány bohózat, *A kislány, aki mindenkit szeretett* mag a poézis.

Ahogy Lengyel Balázs írta, az igazi mese tulajdonképpen „lírai mutatvány”. Ráadásul korunkban változott a műfajok térköze.⁴ Lázárnál nagyon is látványosak a líra és a próza közti áramlások. Mesebeli alteregója, Berzsián is költő. Persze költőnek senki sem nézte volna. Kesergett is e fölött: „Hát ez az! – ordított fel keservesen Berzsián. Lehet igazi költő egy bikavállú, pirospozsgás, dagadóizmú, egészséges ember! Dehogyan lehet! A költők mind sápadtak, horpadt mellűek, csak háltni jár beléjük a lélek.” Pedig amit csinált, az bizony meseköltészet. Jobbára allegorikus-szimbolikus szöveggé kell olvasnunk a meséit – a lírának kijáró átéltséggel. (Metaforikus a nyelv, alliterációkkal játszik, ritmikus hangzásszerkezetek variálódnak, ismétlődnek.) Vizuális költészet is ez a mesevilág. Retorikai alakzataiból, képeinek kompozícióiból olyasféle ornamensek lesznek, mint a szecessziós mesében, amihez egyébként is nagyon sok köze volt, akárcsak a romantikát s a szecessziót összekötő Andersenhez.

A Lázár-mese annyira irodalmi mese, hogy csak felolvasni szabad. Ha csak úgy, szabadon mondanánk, elveszne sava-borsa. Pedig gyakran halljuk, hogy a mesét mondani kell. Ez igaz is. De a másokét! Az ő meséiben nem lehet máshol egy szó, nem hangozhat másképp egy mondat. Olyannyira kötöttek formailag, akár a klasszikus versstrófák. A szöveg hatalmában vagyunk. Előny, mert Dömdödömből soha nem lesz képregényhős, Vacsskamatiból se. Zanzásítani sem engedi magát ez a mese. Bár kerültek színpadra, filmvászonra, bábszínházba, képernyőre, táncszínházba a Lázár-mesék, nincs ehhez „köves” útjuk, és ki sem tudjuk kövezni. Ki ne tudná, hogy ez manapság komoly hátrány? Több is annál! Lehet, hogy az értékek zűrzavara, a gyors felejtések, a divatos fanyalgások és a japán mangák sikere idején nem könnyebb óvni ezeket a meséket, mint „tündért vigyázni”. Vigyázzunk hát: „Lándzsával, karddal, baloskával, péklapáttal, szab-

lyával, vassal, vérrel, vencesellővel. És szeretettel.” Mert elárvultak a négyszögletű Kerek Erdő lakói. Berzsián elment, mögötte ott a tigrise – fénylik és hófehér.

Jegyzetek

- 1 Todorov, Tzvetan: Bevezetés a fantasztikus irodalomba. (Introduction à la littérature fantastique.) Ford. Gelléri Gábor. Budapest: Napvilág kiadó, 2002. 31. p.
- 2 Lüthi, Max: Das Volksmärchen als Dichtung. – Id.: Loewy, Hanno: Ruhákról és kertekről. In: Antropológia és irodalom. Debrecen: Csokonai K., 2003. 355. p.
- 3 Iser, Wolfgang: A fiktív és az imaginárius. Budapest: Osiris, 2001. 311. p.
- 4 Thomka Beáta: Beszél egy hang. Budapest: Kijárat K., 2001. 41. p.

(Megjelent a szerző és az Élet és Irodalom folyóirat szerkesztőségének engedélyével. Eredeti közlés: Élet és Irodalom, 2007. 8. sz. 17. p.)

Gabriella Komáromi: Ervin Lázár is gone

Ervin Lázár, a Kossuth-Prize holder is died at the age of 70 (in December 2006), who was one of the greatest and most original author of the Hungarian youth literature of the 20th century. Gabriella Komáromy, a scholar of children and youth literature, writes the obituary for him. She has a good sense for interpreting both Ervin Lázár both other masterworks of Hungarian children and youth literature. Lázár was a born story-teller, whose stories are excellent language games – writes the author and bears out her statement by lots of examples from his works. His tales are real literary stories. These should be read only in complete conformity with the original text, since they have ‘so tied structure as the classic strophes.’ Maybe, this quality can save these stories from stupid rewritings (too much abridges or simplification of texts).

Gabriella Komáromi: Berzsián ist gegangen

Im Dezember 2006, im Alter von 70 Jahren, ist einer der größten und originellsten Gestalt der ungarischen Jugendliteratur des 20. Jahrhunderts, Träger des Kossuth-Ordens, Ervin Lázár gestorben. In diesem Artikel nimmt Gabriella Komáromy Abschied von ihm. Die Autorin ist eine kundige Prüferin der Ervin-Lázár-Märchen und Kinderbücher, gleich anderer Meisterwerke der Kinderliteratur. Lázár war ein geborener Fabulist, dessen Märchen eigentlich große Sprachspiele sind – behauptet die Autorin und bringt mehrere Beispiele der funkensprühenden namenvergebenden Einfällen und spielerischen sprachlichen Erfindungen des Schriftstellers. Lázár’s Märchen sind echte literarische Fabeln. Diese dürfen nur vorgelesen werden, getreu des Originaltextes. Diese sind „formell dermaßen gebunden wie die klassischen Verse“. Vielleicht bietet diese Qualität auch Schutz für Lázár’s Geschichten gegen Comicstrip, andere primitive Verarbeitungen – fasst die Autorin Ihre Überlegungen zusammen.